

Makale Gönderim Tarihi: 19.08.2019 Makale Kabul Tarihi: 23.10.2019

Araştırma Makalesi

HAZF KAVRAMININ KUR'ÂN VE ARAB DİLİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Abdullah KUŞÇUOĞLU*

Öz

Arap belâgatı meânî konularından biri olan hazf, gözetilen gayeye bağlı olarak kelime ve cümle eksiltmesi şeklinde gerçekleşir. Kur'an ve Arap dili hazf konusu için birçok örneklerin sunulduğu alan olarak kaynak durumundadır. İbareyi vecîz kılıp gereksiz uzatmalardan arındıran, karîneye dayanarak yapılan hazf, muhâtabın düşünce dünyasını, his ve aklını harekete geçirmektedir. Mütেকellime az sözle çok şeyler aktarması olanağını sağlayan hazf, mahzûf olan şeyi mezkûr hale dönüştürmüş olmaktadır. Hazf kelime veya cümleden bir veya birden çok unsurun atılması olarak tanımlanabilir. Karînenin mevcut olup olmamasına bağlı olarak başvurulabilen i'câz için önemli bir seçenek olarak ortaya çıkar. Hazf mütেকellimin tercihi, dış ortam ve dilbilgisi gibi sebeplerden dolayı gerçekleşebilir. Hazf, i'câzi te'min etmek, boş sözlerden kaçınmak, umum bildirmek, cümleler arası uyumu sağlamak, sözü etkin sunmak gibi amaçlarla yapılır. Makalede yeminler, emirler, soru cümleleri v.b. ile hazf'in nasıl yapıldığı, şartlarının neler olduğu, bu konu hakkında farklı görüşler ele alınarak örnekler vasıtasıyla açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belagat, Kur'ân, Hazf, Beyân.

The Analysis of Hazf (Deletion) in The Context of The Arabic Language

Abstract

Hazf is a part of the Balagha (eloquence) of the discipline of meaning in the Arabic language which comes into play when a word or a sentence is eliminated in accordance with its objective. The Quran and the Arabic language are fair sources of examples of *hazf* (deletion). Presumptively eliminating the unnecessary terms from the sentences, *hazf* triggers the thought process, the feelings and the mind of the respondent; aids the speaker to express more meaning with less words and therefore the hidden meaning is mentioned. *Hazf* can be defined as removing one or more elements from a word

Atıf: Kuşçuoğlu, Abdullah. "Hazf Kavramının Kur'an ve Arap Dili Açısından Tahlili". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:2 (2019): 25-44.

* Dr. DİB, abdullahkucsuoglu@hotmail.com

or a sentence. Depending on whether the presumption is existing or not, it becomes an important option for being succinct. *Hazf* can be made by the choice of the speaker, his/her knowledge of grammar or the outer environment. *Hazf* is done to be succinct, to avoid unnecessary words, to give the whole statement by providing harmony between sentences and presenting the word effectively. In this paper, we will demonstrate how hafz is done with examples such as oaths, imperatives, questions etc.; what the conditions are and what the doctrine of scholars are of this particular subject.

Key Words: Arabic Language, Oratory, Quran, Hafz, Statement.

Giriş

Hazf, nahiv, belâgat, lugat gibi alanlarda çokça başvurulan ve bütün dillerde görülen dilsel bir olgudur. Sözcükler kavramların yerine geçen simgelerdir. Kullanım şekilleri çeşitli olan sözcüklerin kimi zamanlar duygu ve düşünce dünyamızı ifâde etmede eksik kaldığını hissederiz. Ancak günlük konuşma dilinde yer bulan, ortak anlamlar kazanmış olanları ise hayatımızı zenginleştirerek renk katmaktadır.

Arap dilinin en belirgin özelliklerinden birisi şüphesiz i'câz özelliğidir. Hazf icâz'ın gerçekleşmesine sebep olan en büyük sebeplere dendir. Araplar lisâna ağır gelen şeylerden uzak kalmaya çalışmışlar, hafifliğe dâima meyletmişlerdir. İbn Cinnî (ö. 392/1001) hazf olayını Arap dilinin belirgin bir özelliği, cesaret ve kahramanlık göstergesi olarak باب الشَّجَاعَةِ الْعَرَبِيَّةِ başlığı altında inceleyerek Arapça'nın şecâati hazfde'dir iddiâsında bulunmuştur.¹

Hazf kavramının sınırlarını çizmek anlaşılmasını daha kolaylaştıracaktır. Doğrudan veya dolaylı olarak bu kavramla alâkası olan kelimeler bulunmaktadır. Bunlardan سُقُوط düşmek, ذَهَاب gitmek, حَزَم kırpmak, تَسْكِين sakinleştirmek, اِقْتِصَار durmak, اِسْتِحْفَاف hafifletmek, اِبْجَاز kısa ve öz, اِتِّسَاع genişlik, اِخْتِصَار kısaltmak, اِحْتِصَار özetlemek gibi kelimeler dolaylı, كَفَّ vazgeçmek, حَزَل kesmek, حَذَف silmek hazfetmek, اِضْمَار gizlemek, تَقْدِير takdir etmek gibi kelimeler ise doğrudan alâkalı kelimeleri sayabiliriz.²

Bu kısımlandırmada geçen kelimelerin özelliklerine baktığımızda ذَهَاب, سُقُوط kelimelerinin fizikî bir amelle alâkalı olduğunu görürüz. اِسْتِحْفَاف, تَسْكِين kelimeleri nahiv ilmi yönüne işâret eder. اِسْتِحْفَاف kelimesi hazfin yapıma amacı ağız, اِبْجَاز, اِتِّسَاع, اِحْتِصَار gibi kelimeler ise hazfin ana nedenlerine işâret etmektedir.³

¹ Ebü'l Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, Nşr. el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 4. Baskı, Mısır, Trs., c. II, s. 362.

² Ebû Şûayb Berâmu, *Zâhiretu'l-Hazf fi'n Nahvi'l-Arabî Muhâveletu'n-li'l- Fehm*, Nşr. Âlemu'l-Kutub, Kuveyt, 2006, c. I, s. 43-44.

³ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misrî, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, thk. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Ali Hamdullah, Nşr.

Hazf'in lugat manası koparmak, düşürmektir. "حَدَفَ الشَّيْءَ" "Bir şeyi düşürdü" . حَدَفَ مِنْ شَعْرِهِ "Saçından bir şeyler kopardı." denir. Aynı şekilde الحَدْفُ bir taraftan atmak ve vurmak manalarına gelir. Araplar taşların ve sopaların arasında kalan kişilere هُمْ بَيْنَ حَاذِفٍ وَ قَاذِفٍ ibâresini kullanırlar.⁴ Sanatkâr'ın çeşitli kusurları olan bir şeyi düzeltmeye çalışıp, gereken müdâhalede bulunmasına "حَدَفَ الصَّانِعُ الشَّيْءَ" denir.⁵ Hazf kelimesinin Türkçe lugat karşılığının eksik, kesik tümce olarak ifâde edebiliriz.⁶ Terim manası ise ibâreden bir şeylerin düşürülmesi, anlamın buna karşılık bozulmaması ve hazfedilen şeye lafzî veya manevî bir karînenin de delâlet etmesi olayına denir. Kur'ân ilimlerinin konuları içinde incelenen hazf kavramını Zerkeşî (ö. 794/1391) şöyle tarif eder: "Kelâm'dan bir kısmın veya cümlelerin tamamının belirli bir delile dayanarak düşürülmesi olayıdır."⁷

İlk dönem dilciler arasında hazf kavramı yerine الإِضْمَار izmâr kavramı kullanılmıştır. İzmâr ile hazf arasındaki farkı belirtmek için şöyle bir tanıma gidilmiştir: Cümleden düşürülen bir kelimenin cümle içinde izi devam ediyorsa bu izmâr olarak isimlendirilir, kelimenin i'râb açısından kelâmda herhangi bir izi bulunmaz ise buna da hazf ismi verilmiştir.⁸

Mahzûfa delâlet eden bir şey var ise o mahzûf melfûz hükmündedir. Ebû Amr b. el-A'lâ'ya (ö. 154/771) : "أَكَانَتْ الْعَرَبُ تَطِيلُ" "Araplar uzun konuşurlar mıydı? sorusu sorulmuş cevap olarak: "نَعَمْ لَتَبْلُغَ" "Evet. Meramını ulaştırmak için. Daha sonra şöyle sorulmuş: "Araplar i'câz yaparlardı mı?" Şöyle cevap vermiştir: "فَالْعَرَبُ إِلَى الْإِيحَازِ أَمِيلٌ وَعَنِ الْإِحْتَارِ أَبْعَدُ نَعَمْ لِيَحْفَظَ عَنْهَا" "Evet devamlı i'câz'a meyilli olarak konuşurlar ve uzatmadan kaçınırlardı".⁹

Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, c. II, s. 702; Tâhir Süleymân Hamûdeh, *Zâhiretu'l-Hazf fi Dersi'l-Luğavî*, ed-Dâru'l Câmiyyeti, İskenderiyye, Trs., c. I, s. 87-100.

⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Nşr. Dâru's Sadr, Lübnân, 1993, h.z.f. maddesi, c. IX, s. 39; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs min-Cevâhiri'l-Kâmûs*, Nşr. Dâru'l-Hidâye, Byy., Trs., h.z.f. maddesi, c. XXIII, s. 121.

⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belaga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sud, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Byy., 1998, c. s. 188; Mecmeu'l-Lugati'l-Arabîyyeti, Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vas'it*, Nşr. Dâru'd-Da'va, Mısır, Trs., c. I, s. 162.

⁶ Vecibe Hatiboğlu, *Türkçenin Söz Dizimi*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982, c. I s. 161.

⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Nşr. Mektebetu Dâru't-Turâs, Mısır, Trs., c. III, s. 102.

⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, c. III, s. 103.

⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 84.

Nahiv ve belâgat âlimleri hazf konusuna önem vermişlerdir. Ancak Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi âlimler hazf kavramıyla izmâr (muzmer) kavramını birbirine karıştırıp yanlış bir isimlendirmede bulunmuştur.¹⁰ İbn Şihâb el-Hafâcî (ö. 1069/1659), Beyzâvî tefsirinin haşiyesinde "Bu iki kavram birbirlerinin yerlerine kullanılır." demiştir. Ancak bazı âlimler bu iki kavram arası farklılıklara dikkat çekmişlerdir. Beyzâvî, (ö.685/1286) "Bazen harfi cer hazfedilir ve fiil isme atfedilir." demiştir. "الله لأفعلن" cümlesinde harfi cer muzmer yapılmış olabilir ve şöyle söylenebilir: "لأفعلن الله" Muhakkak yapacağım."¹¹ İbn Medâ el-Kurtubî (ö.592/1196), bu iki kavramın birbirleri yerine kullanılmalarını eleştirmiş ve onların arasını ayırıp şöyle söylemiştir: "Fâil muzmer olup mahzûf edilemez. Mümkün merteye müstetîr zâmir takdir etmek güzeldir. Buradaki muzmer'den kastımız hiçbir şekilde onsuz yapılamayan şey manasını anlıyoruz. Mahzûf ise onsuz yapılabilen şey manasıdır."¹²

Abdulkâhir el-Cürcânî hazfi (ö. 471/1079), "İnce bir yol, latif bir dokunuş, acâib bir iş, sihre benzer bir hal." olarak vafeder. Sözü'nün devamında "Hazfetmenin zikretmekten daha fasîh olduğunu anlarsın. Sözden kısma, ifadenin çoğalmasına sebep olabilir. Susmak veya kesmek konuşulmuşu ve ifadeyi çoğaltabilir. Beyânı kısmak beyânı tamamlamaya sebep olabilir."¹³ demiştir.

Muhâtabın bir mes'eleye vukûfiyeti, mütekellimin muhâtabı sıkımsama isteği ile birleşince hazf devreye girerek sözün muktezâi hale (ortamın durumuna) getirme çabalarına dönüşür.¹⁴ Nahiv ve belâgat âlimleri hazf sebeplerini açıklamaya gayret gösterip konu ve çeşitlerini belirlemeye çalışmışlardır.

Şimdi i'câz özelliği ile öne çıkan Arapça'nın bu maksada götüren en kısa ve en etkili yolu olan hazfin sebeplerini, şartlarını, hangi terkip guruplarında gerçekleştiği gibi konularını incelemeye çalışalım.

¹⁰ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, Nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1999, c. II, s. 86.

¹¹ Nâsirüddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Merâşîlî, Nşr. Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, 1997, c. I, s. 60.

¹² Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Lahmî el-Kurtubî, *er-Reddu Ale'n-Nuhât*, thk. Şevkî Dâyf, Nşr., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1948, c. I, s. 130.

¹³ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Nşr. Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992, c. I, s. 146.

¹⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, Üçler Matbaası, İstanbul, 1977, c. I, s. 22.

1. Hazf Sebepleri

Nahivciler hazf sebeplerini aklî illetlere dayandırarak açıklarken dilin tabîyatını göz ardı etmeden sıyga ve terkiplerin özelliklerine bakarak yapmaya çalışmışlardır.¹⁵ Hazf'in birçok sebepleri bulunmaktadır. Biz burada yaygın olan sebeplere değinmeye çalışacağız.

1.1. Çokça Kullanım

Nahivcilerin çoğu hazfin sebepleri arasında en başta çokça kullanımı zikreder. es-Sîbeveyh (ö. 180/796) farklı hazf çeşitlerini ta'lil yaptıktan sonra çokça kullanımın kelâm'da hazfe sebep olduğunu belirtir. es-Sîbeveyh: "Araplar bir kelâm'da bir şeyi fazlaca kullanırlarsa değişime giderler ve hazf'e başvururlar." demiştir.¹⁶ Bu duruma en çok Arap atasözlerinden, darb-u mesellerinden örnekler verilir: " الجَارُ قَبْلَ الدَّارِ " Yani: Ev alma komşu al. Komşu evden önce gelir." Bu cümlede التَّمِيسُ fiili hafzedilmiştir.¹⁷

1.2. Kelâmın Uzunluğu

Şart ve kasem üslûplarında olduğu gibi ifâde de cümle ve cümleciklerin sayısı arttıkça bir ağırlık oluşur. Bu ağırlığı gidermek ve dile daha hafif gelen bir ifâde tarzı ortaya koymak için hazf'e başvurulur. Terkiplerin çoğaldığı durumlarda hazf hafifliğe sebep olmaktadır. " وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا " Onlara, "önünüzde ve arkanızda olan şeylerden (dünya ve ahirette göreceğiniz azaplardan) sakının ki size merhamet edilsin" denildiğinde yüz çevirirler."¹⁸ âyetinde cevâp zikredilmemiştir. Takdîri ise: " أَعْرَضُ " dur. Buna delil ise bir sonraki âyet'tir. Yine: " وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمٌ " Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur'an olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu)..."¹⁹ âyetinde hazf yapılmış ve âyetin takdîri ise " لَكَانَ هَذَا الْقُرْآنُ " Eğer bu Kur'an olsaydı " olarak getirilebilir.²⁰

¹⁵ Tâhir Süleymân Hamûde, *Zâhiretu'l-Hazf fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti*, Dâru'l-Câmiyyeti, 1988, Trs., c. I, s. 31.

¹⁶ Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988, c. II, s. 196.

¹⁷ el-Hasan b. Mes'ûd b. Muhammed Ebû Ali Nureddîn el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem fi'l-Emsâli ve'l-Hikem*, thk. Muhammed Hacî ve Muhammed Ahder, Nşr. eş-Şeriketu'l-Cedîdetu, Mağrib, 1981, c. II, s. 58.

¹⁸ Yasin, 36/45.

¹⁹ Ra'd, 13/31.

²⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Maverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyîd İbn-i Maksûd b. Abdurrahîm, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Beyrût, Trs, c. III, s. 112; Ebû

1.3. Şiir Zarûreti

Şiirde fâsılları belirli bir düzende tutmak ve ahengi korumak için başvurulan, kâfiye ve vezinlerde gerçekleşen hazf çeşidi olarak bilinir. Kelimelerin sonunda gelen harekeli harf veya harflerin hazf edilmesi bu kabildendir. Nahivcilerin çoğunluğu şiir zarûretinin hazf'e sebep olduğunu savunurlar. Ancak bu kavramdan ne kastedildiği ihtilâf konusudur. Bazı dilciler İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) hazf'in sınırlarını geniş tutmasını eleştirerek bunun zarûri olmadığını savunarak şâir'in harf, kelime veya cümleyi hazfetmeden yerine başkalarını getirebileceğini iddiâ ederler. Bunu genelleleyen bazı nahivciler şiir zarûreti diye bir istilâh'ın kullanılmasını doğru bulmadıklarını, şâirin kolaya kaçıp asıldan uzaklaştığını söylemişlerdir. Şiir²¹ zarûretini savunan nahivcilerin verdikleri örneklerden bir kaçını zikredelim: "بِمَتَالِعِ فَأَيَّانَا دَرَسَ الْمَنَّا" Sevgilinin evinden geriye sadece kalıntılar ve izler kaldı.²² beytinde "الْمَنَّا" kelimesindeki iki harf hazf edilerek الْمَنَّا şekline çevrilmiş ve şiir'in veznine uydurulmuştur. Yine kelimenin sonunda gelen sâkin *nun* ve *tenvîn*'in hazfedilmesi de bu kısma örnek verilebilir. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî (ö. ??/?) bir beytinde şöyle söylemiştir:

فَمَا كَانَ حِصْنٌ وَلَا حَابِسٌ يُفُوقَانِ مِرْدَاسَ فِي مَجْمَعٍ²³
 "Hiçbir kale veya hapis Mirdâs'ı buluşmadan alıkoyamaz."

Beyitte geçen "مِرْدَاسٌ" kelimesinin aslı مِرْدَاسٌ 'dir. Bir kelimedede iki sâkin harf ile karşılaştığında bundan kurtulmak için önceki sâkin olan harf hazfedilir ve harekelendirilir. "يسعون" Kelimesindeki ayne'l-fiil ecvef olup cezm halinde hazfedilir. Te'kid için gelen *nun* harfi ile birlikte ef'ali hamsenin ref bildiren *nun* harfiyle karşılaşırsa ref bildiren *nun* harfi hazfedilir, te'kid için gelen *nun* ise kalır. Hazfedilmez. يعد - وعد , يقف - وقف Kelimelerinde ağırlıktan dolayı *vav* harfleri hazfedilmiş يَوْقَفُ , يَوْعَدُ , *ya* harfi de kelimelere bedel olarak getirilmiştir. Hemze'nin ağırlıktan dolayı hazfedilmesine رأى fiili'nin hemzesinin müzârî fiil'de hazfedilmesi delildir. Kelimenin aslı: يَرَى 'dır. Vakıftan dolayı hazf yapılır. Çoğul sıygâlarında te'nis için gelen *ta* harfi ile *elif* harfi cemî yapıldığında hazfedilir. Örnek: سَرَاقَاتِ , عَائِلَاتِ , سَرَاقَاتِ bu kelimelerin aslı سَرَقَاتٍ , عَائِلَاتٍ , سَرَاقَاتٍ 'dir.²⁴

Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Nşr. Müessesetu'r-Risâle, Byy., 2000, c. II, s. 337.

²¹ Hamude, *Zâhiretu'l-Hazf fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti*, c. I, s. 47.

²² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Muzhîr fî Ulumi'l-Luğati ve Envâihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr, Nşr. Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, c. I, s. 151.

²³ Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saïd el-Merzûbânî, *el-Muveşşeh fî Meâhizu'l-Ulemâi Ale's-Şuarâ*, Byy., Trs., c. I, s. 122.

²⁴ İbrâhîm Sâlih Handâvî, *ez-Zârurâtu's-Şi'riyyetu va Mefhûmihâ Leda'n-Nahviyyine Dirâsetun ala Elfiyeti İbn Mâlik*, Nşr. Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 2001, c. I, s. 107.

Hazf durumunda bir karînenin mahzûfa delâlet etmesi gerekir. Bu karîneler hal, aklî ve lafzî karînelerdir. Nahiv âlimleri bunları hazf şartları diye isimlendirmektedir. Şimdi bu şartları ele alalım:

2. Hazf Şartları

Mütakellim, merâmını muhâtabına en kısa ve açık bir şekilde ulaştırmak için öncelikle muhâtabın ruh haline uygun sözcükler seçerek konuşmaya başlamalıdır. Merâmını ifâde ederken bazen dilin ince üslûplarından biri olan hazf'e başvurulabilir. Ancak hazf yaparken ifâdenin kaybolmaması, anlamayı kolaylaştıran karînedeki yoksun bulunmaması gereklidir. Gelişigüzel hazf üslûbuna başvurulmadığı için nahiv ve belâgat âlimleri hazf'in oluşmasını bazı şartlara bağlamışlardır. Dil âlimleri hazf'in câiz olma şartlarını belâgat şartlarına ve nahiv sanatının icrâ edilme şartlarına bağlayarak açıklamışlardır.²⁵

Bu şartların bazılarını aşağıda ziredelim:

2.1. Mahzûfa Delâlet Eden Bir Şeyin Mevcûd Olması Ve Aslını Göstermesi

Eğer bu asıl yok ise o zaman bu fazlalığın hazf'inin cümleye zararı olmadığından emin olmak gerekir. Misâl olarak şu âyeti örnek verebiliriz " وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرٌ " Allah'a karşı gelmekten sakınan kimselere, "Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, "Hayr indirdi" derler...²⁶ Âyette "أَنْزَلَ" fiiline delâlet eden sözlü karîne bulunduğu için hazfedilmiştir.²⁷

İbn Hişâm (ö. 760/1361) hazf'in olabilmesinin şartlarından saydığı karîneyi cümlenin esaslarından olan müsned ve müsnedu'n-ileyh gibi durumlarda şart koşmuş, bunların dışında kalan diğer cümle birimleri için gramer ve anlam bozukluğunun olmaması şartıyla karîneye gerek yoktur görüşünü savunmuştur.²⁸

2.2. Mahzûfun Zayıf Bir Âmil Olması

Fiile has olan nasb ve cezm harfleri hazfedilmez. İbn Hişâm delâleti kuvvetli olup, çokça kullanılan âmiller olursa hazfedilebilir demiştir. Ancak buna başka şeylerde kıyâs edilebilir anlamına gelmediğinin altını da çizmiştir.²⁹

²⁵ Abdurrahmân b. Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, Nşr. Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1996, c. II, s. 40-43.

²⁶ Nahl, 16/30.

²⁷ Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, c. II, s. 43.

²⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, thk. Abdullatîf Mahmûd el-Hatîb, Nşr. Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Kuveyt, 2000, c. VI, s. 318.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, c. II, s. 699; Hamude, *Zâhiretu'l-Hazf*, c. I, s. 131-132.

2.3. Mahzûf Olan Şey Cümlelerin Bir Cüz'ü Olmaması

Fâil, nâibu'l-fâil gibi cümlelerin esas parçalarından birisinin hafzedilmemiş olması. Ancak İbn Hişâm fiilin bulunması halinde istisnâ tutularak bunların hafzedilebileceğini iddiâ etmiştir. Bu durumu şöyle açıklar: "قَالُوا خَيْرًا Hayr derler. فُلْنَا خَيْرًا ، أَنَاذِي قُلْنَا خَيْرًا ، أَنَاذِي قُلْنَا خَيْرًا ، أَنَاذِي قُلْنَا خَيْرًا" Zeyd'i dövdüm. Cümlelerinin aslı يَا عَبْدَ اللَّهِ ، ضَرَبْتُ زَيْدًا" der.³⁰

2.4. Mükked Olmaması

Burada kastedilen mahzûf sebebiyle amaçtan uzaklaşılmasıdır. Çünkü te'kid uzatmaya sebeptir. Hafz ise kısaltmaya yöneliktir. Bundan dolayı mahzûf olana dönen zâmirin te'kidi yapılmaz. Örneğin الَّذِي رَأَيْتُ نَفْسَهُ زَيْدٌ Bizzat gördüğüm kişi ki, Zeyd'tir. Bu cümlelerin doğrusu şu şekilde olması gerekir: الَّذِي رَأَيْتُ نَفْسَهُ زَيْدٌ "Gördüğüm kişi ki; Zeyd'in kendisidir." cümlesinde olduğu gibidir.³¹

2.5. Âmil'in Amelini Bozmaya Sebeb Olan Ve Amelinden Koparan Bir Hafz Olmaması

Mef'ûl hafzedilemez. "الهَاءُ" zamîri زَيْدٌ وَضَرَبْتَهُ "Beni vuran ve benim vurduğum Zeyd'tir." cümlesinde Zeyd âmili'nin ref halini ortadan kaldırmaması için mef'ûl'deki ha zamîri hafzedilmiştir.

2.6. Zayıf Âmilin Gelip Kuvvetli Âmili İhmâl Etmesine Sebep Olan Bir Hafz Olmaması

"زَيْدٌ ضَرَبْتَهُ" Zeyd vurduğum kişidir. Bu cümlede ha zamîri hafzedilemez. Çünkü burada mübtedâ amel ettirilip fiil ihmâl edilmiş olur. Ancak burada fiil daha kuvvetli bir âmildir.³²

3. Hazfin Gayeleri

Burada gayeden maksadımız hafzedildiğinde konuşanların amaçladıkları hedeflere ulaşmalarıdır. Hazfin sebeplerinden açık olan illetleri sayarken gayelerini de bir nevi belirlemiş olduk. Nahiv ve belâgat âlimleri hazfin gayelerini geniş şekilde açıklamışlardır. Bunlar şunlardır:

3.1. Tahfif

Hazfin açık sebeplerinden çoğu tahfiflik içindir. Çok kullanım hazfi gerektirebilir. İki sâkin harfin nutku zor olmasından dolayı hazfinin yapılması

³⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, c. II, s. 698.

³¹ Hamude, *Zâhiretu'l-Hazf fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti*, c. I, s. 122-123.

³² el-Meydâni, *el-Belagatu'l-Arabiyye*, c. II, s. 43.

gibi. Nez'ul hâfit'te (harf-i cer) aynı şekilde tahfif sebepleri içindedir.³³ es-Sibeveyh: "ليس هنا أحد" cümlesinin aslı "ليس هنا أحد" 'dur. Her hazf tahfiflik içindir ve aynı zamanda muhâtabın zikre ihtiyacı olmadığını farketmek de bunun sebeplerindedir.³⁴

3.2. İ'câz (Kelâmın Kısaltılması)

İ'câz ve ihtisârın amacı çoğu mütekellimin istediği ve hazf çeşitlerinden amaçladığı da budur. Mesela: el-Binâ li'l-meçhûl'de fâil hazfedilir. Bunun gâyelerini nahiv âlimleri geniş bir şekilde açıklamışlardır. Örnek: Kur'ân kıssaları. Karîneler, hazfe delâlet işâret ettiği için başvurulabilir. Siyâk'ta delâleti gösterebilir. Örnek: "أَنَا أَنْبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ" Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin" dedi." "يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا" "Yûsuf! Ey doğru sözlü bize yorum yap.." ³⁵ Bu âyetlerdeki takdir: " فَأَرْسَلُوهُ فَذَهَبَ إِلَيْهِ وَقَالَ لَهُ " 'dur.³⁶

3.3. İttisâa (Genişlik)

Hazfin bir çeşidi olan i'câz, ihtisâr için yapılır. Tabî bu durumda mecâzın bir çeşidi olarak ortaya çıkar. Bir kelimeye daha önce verilmiş bir hükmün yerine başka bir hüküm verilmesi ve bunun hakikî bir hüküm olmaması durumunu ortaya çıkarır. Meselâ: Muzâf'ın hazfi ve muzaf-u ileyh'in onun yerine geçmesi gibi. Örnek: " وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى " .. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır..."³⁷ âyetin takdiri: " بِرٌّ مَنْ اتَّقَى "dır. es-Sibeveyh Arapça'da tevessu'u için hazf'in çokça kullanıldığını belirtir.³⁸

3.4. Müphemlik Vurgusu

" حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا " ..Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır..³⁹ Bu âyette *izâ* harfinin cevabı mahzûf'tur. Çünkü bitmeyen bir şeyin mevcûdundan dolayı mahzûf'tur. Burada telaffûzu daha vurgulu yapmak için tefhîm yapılmış ve mana daha yüceltilmiştir. Çünkü söz vasfa dar gelmiştir.⁴⁰

³³ es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. II, s. 346.

³⁴ es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. II, s. 346.

³⁵ Yûsuf, 12/45-46.

³⁶ Ebü'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Nşr. el-Mektebetu'l-Asriyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, Beyrût, 1999, c. II, s. 90.

³⁷ Bakara, 2/189.

³⁸ es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, c. I, s. 592.

³⁹ Zümer, 39/73.

⁴⁰ Ebu'l-Kâsım es-Süheylî, *Netâicu'l Fikr Fi'n-Nahv*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, c. I, s. 206.

3.5. Zikrinin Hazfi İle Makâmın Müşerrefliğini Korumak

Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: " مَنْ أُنْتَلِيَ مِنْ هَذِهِ الْقَادُورَاتِ بِشَيْءٍ فَلَيْسَتْ بِسِتْرِ اللَّهِ " Kim bu günahlardan birisine bulaşmış ise Allah'ı onu örtmesini istesin."⁴¹ Hadiste اُنْتَلِيَ ibtilâ fiili nâibu'l-fâile isnâd edilip fâil hazfedilmiştir. Bu lâfız ise lafzatullâh'tır ve bu makâmda zikredilmeyip korunması için gelmemiştir. Burada günâhlar " الْقَادُورَاتِ " ismiyle isimlendirilmiştir.

3.6. Mahzûf'un Tahkîri

Siyer kitaplarında bu konu çokça işlenmiştir. İslâm büyükleri eziyet gördüğünde şöyle söylenir: أَوْذِي فُلَانٍ Bunun gibi Allah (c.c) " صُمْ بِكُمْ عُمِّي " "Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler."⁴² Âyette geçen inkârcılar ve kâfirlerin değerlerinin çok düşük olmasından dolayı zikredilmemiştir.⁴³

3.7. Müphemden Sonra Beyân Kastı

Belâgat âlimleri meşîet fiili şart koşulursa hazf edilebilir demişlerdir. Örnek: " وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ " "...Allah dileyseydi, hepinizi doğru yola iletirdi."⁴⁴ Bu âyetin takdiri " وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ هَدَايَتِكُمْ لَهَدَاكُمْ " "Allah hidayetinizi dileyseydi hidayet ederdi." " شَاءَ " fiilindeki mef'ûl hazfedilmiştir. Hazf'in sebebi müphemlikten sonra beyân edilmesidir. Eğer şöyle söylene idi " لَوْ شَاءَ " "Eğer dileyse" kelimesi burada meşîetullâh bir şeyin taalluku olurdu. Ancak bu ise müphem bir şeydir. Ne zaman ki, cevab-ı şart getirildi o zaman o şey (müphemlik) açıklanmış oldu ve hidâyet olduğu bilindi. Şart cümlesi ve cevâbı mef'ûl'e delâlet etmiş oldu, şart ise icmâlî olarak bilinmiştir.⁴⁵

Yukarıda saydığımız hazf gayelerine şunları da ilâve edebiliriz: Müphemlik kastı, mahzûf'un bilinmesinin istenmemesi, mahzûf'un bilinmesi, mahzûf'un zikredilmesinin onun eziyetine sebep olma tehlikesinin bulunması, fâsılaya önem verip seciyi, şiiir veznini koruma isteği gibi şeyler hazf'in gayeleri içinde zikredebiliriz.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Beyrût, 2003, c. VII, s. 565.

⁴² Bakara, 2/18.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XII, s. 53; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, c. I, s. 823.

⁴⁴ Nahl, 16/9.

⁴⁵ Avnî Hâmid, *el-Minhâcu'l Vâzıh li'l-Belâgati*, Nşr. el-Mektebetu'l-Ezheriyyeti li't-Turâs, Mısır, Trs., c. II, s. 63.

4. Hazfin Gerekçeleri

Sözlü bir hitâbın özelliklerinden birisi olan hazf insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar başvurduğu bir anlatım şeklidir. Kişi yazıdan önce konuşmayı öğrendiği için sözlü hitâba daha önce başlamakta ve onu esâs almaktadır. Yazı, dilin konuşma fiilinin şekilsel olarak kağıda dökülmesi, yani; kayıt altına alınması olayıdır. Konuşmanın yapıma şekli, mimikler, konuşma ortamı gibi etkenler kişiyi hazf yapmaya yöneltmekte ve kısa ve özlü ifâdeleri kullanmasını özendirmektedir. Muhâtapların durumlarından ve mütekellimlerin tercihlerinden kaynaklanan durumları hazfin yapılmasına gerekçe olarak sayabiliriz. Şimdi bu gerekçeleri kısımlara ayırarak kısaca birkaç örnekle açıklamaya çalışalım. Hazfin gerekçelerini şöyle sıralayabiliriz:

4.1. Aklî Gerekçe

Akıl maksadın daha iyi ortaya çıkması için hazfin yapılmasını gerekli kılabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَحُكْمُ الْخِنْزِيرِ" Ölmüş hayvan, kan, domuz eti,..haram kılınmıştır..⁴⁶ âyette akıl hazfin olmasına delâlet eder. Açık maksat bunu gerektirir. Buna göre âyetin takdiri: "حَرَّمَ عَلَيْكُمْ تَنَاوُلَ الْمَيْتَةِ" Allah size ölmüş hayvan, kan ve domuz eti yemeyi haram kıldı." Çünkü, buradaki maksat bu sayılanların yenilmesinin haram kılınmasıdır.⁴⁷

4.2. Ta'yîn Gerekçesi

Misâl: Fecr suresi 22. ayetinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: "وَجَاءَ رُبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا" Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş melekler geldiği.." bu âyetin takdiri şöyledir: "أَمْرٌ رَبُّكَ أَوْ عَادَاؤُهُ أَوْ بَأْسُهُ" Allah'ın emri veya azabı veya şiddeti". Çünkü akıl Allah'ın gelişinin muhâl olduğunu idrâk eder. O zaman gelenin Allah'ın emri olduğu anlaşılır. Aklen bu kelâmın muhâl olduğu, ancak mahzûf'un takdiriyle mananın müstakim olacağı ortaya çıkmış olur. Çünkü Allah'a hiçbir şey benzemez.⁴⁸

4.3. Aklın Hazfe, Örfün Ta'yîne Delâlet Gerekçesi

Mısır azîzi'nin kıssası Yûsuf suresi 32. ayette şöyle anlatılır: "فَدَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ" Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: "İşte bu, beni hakkında kınadığınızı kimsedir..." Bu âyette akıl hazfin olmasına delâlet eder. Çünkü insan kazandığı

⁴⁶ Mâide, 5/3.

⁴⁷ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Nşr. ed-Dâru't-Tunusiyyeti, Tûnus, 1984, c. VI, s. 88.

⁴⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed en-Neşşâr el-Ensârî, *el-Lubâb fî Ulumi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1998, c. III, s. 385.

şeyden dolayı kınanabilir. Bundan dolayı takdiri "بِنِي حُبِّهِ" olması gerekir. Yine Yûsuf suresi 30. âyette "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" Ona olan aşkı yüreğine işlemiş..." Duruma, işe ve sonuca delâlet eder. Çünkü aşırı sevgi örf üzere kınanmaz. İnsanı kahredip onu kuşatmasından dolayı insan kınanmaz. Ancak, içten gelen isteği ile kazanacağı şeyin ne olduğunu bilip ona göre nefsinin koruması gerektiği halde bunu yapmayan kişi kınanır.⁴⁹

4.4. Fiil İle Başlama Gereççesi

Mü'minin şu sözü: " بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ " *Bismillâhirrahmânirrahîm*". Kur'ân okunduğu zaman veya hangi iş yapılırsa yapılsın okunan ilk şey " بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "dir. Ancak mahzûf olan ve takdir edilen isim mübtedâ kılınmış ve fiil getirilmiştir. Kirâat yapıldığında "أَفْرَأُ" "yemek yenildiğinde ise "أَكُلُ" deriz. Yüce Allah'ın şu âyetini delil olarak getirebiliriz: " وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ " (Nûh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." dedi."⁵⁰ Hadis-i şerifte Resûlullâh (s.a.s) şöyle buyurmuştur: " بِسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ " Yarabbi isminle yanımı (başımı) yatağa bırakıyorum ve isminle kaldıracam."⁵¹

5. Hazf'in Çeşitleri

Arap dilinde hazf harf, kelime ve cümle hazfi halinde gerçekleşir. Cümleyi oluşturan temel unsurlar kelime olduğundan öncelikle kelime hazfinden bahsedeceğiz.

5.1. Kelimenin Hazfi

5.1.1. Fiilin Hazfi

Burada fâil fiilinden ayrılmış olup merfû gelmiştir. Yani, mahzûf olan bir fiilin mezkûr olanı tefsir etmesi. Örnek: "أَزَيْدٌ قَامَ" "Zeyd mi? kalktı." Burada Zeyd merfûdur. Muzmer, mahzûf ve fâili olmayan bir şeye delâlet eder. Cümlenin takdiri: "زَيْدٌ أَقَامَ" "Zeyd kalktı mı? "Bu cümlenin sonuna cevâp olarak قَامَ fiili getirilerek açıklık sağlanmış olur. İnşikâk suresinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: " إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ " Gök yarıldığı zaman"⁵² Âyette fiil tek başına muzmerdir. Yani: " إِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ " Gök yarıldığı zaman."

⁴⁹ İbn Manzûr, a.g.e. IX/179; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, c. I, s. 812.

⁵⁰ Hûd, 11/41.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Nşr. el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır, Trs., c. IV, s. 143.

⁵² İnşikâk, 84/1.

5.1.2. İsmi Hazfi

Bunlar: Mevsûf, sıfât, muzâf ve muzâfu-ileyhi, mübtedâ ve haberinin hazfi, fâil, mef'ûlü bih, hal, temyiz, müstesnâ, ism-i mevsûller hazfedilebilir. Bunlardan mübtedâ'nın hazfini örnek vererek açıklayalım.

Mübtedâ makâm gerektirdiğinde ve siyâk delâlet ettiğinde hazfedilebilir. Mübtedâ'nın hazfi iki çeşittir. Câiz olan hazf ile vâcip olan hazf. Kelâmda hazf edilen mübtedâyâ delâlet eden bir karîne varsa mübtedâ'nın hazfi câiz olur. Şuarâ sûresi 23 ve 24. âyetlerinde Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: " قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّكُمْ مُوقِنِينَ " "Firavun, "Alemlerin Rabbi de nedir?" dedi. Mûsâ, "O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir." Bu âyetlerde soru cümlesinde mübtedâ zikredilmiş olup cevâp cümlesinde hazfedilmesi câiz olur. Mûsâ (a.s.) şöyle dememiştir: " رَبُّ الْعَالَمِينَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ " ve yine şöyle dememiştir: " هُوَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ " Bu duruma ikinci bir örnek ise Nûr suresi 1. âyetini verebiliriz. Yüce Allah (c.c) şöyle buyuruyor: " سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ " Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık âyetler indirdik." Bu âyetin takdiri şöyledir: " هَذِهِ سُورَةٌ " ⁵³

5.1.3. Harflerin Hazfi

Cer harfleri, elif harfi, istifhâm hemzesi, كي harfinin mastarı, أَنْ nasb harfi, لا nehiy harfi, nun ve *tenvîn* harfleri, nidâ harfleri, sevâitlerin (üç hareke ve üç illet harfinden oluşan) hazfleri bu gurubun içinde zikredilir. Hazfin harf boyutunda yapıma sebeplerine baktığımızda siyâktaki olayların kısalıklarına göre harflerde de kısaltma yani harf çıkarma (hazf) olayı gerçekleştirilir. Manaya göre yapıya ayarlama getirilerek denkleştirme gâyesi güdülür. Fiilin delâlet ettiği zaman ile olay uyumlu olmalıdır. Fiilin zamanı olaydan kısa olursa yani uyumsuzluk var ise hazf yapılarak uyumluluk sağlanır. Kur'an-ı Kerim'de bu özelliğe uyan örnekler çoktur. Geniş açıklama gerektiren durumlarda zikir, kısıtlama ve i'câz gerektiren durumlarda da hazf yapılmıştır. Tafsîl konumunda fiil en geniş yapısıyla (sıygâsıyla) kullanılmış, i'câz konumunda ise fiil dar yapısıyla kullanılmıştır. Konumuzu Kur'ân-ı Kerim'den örnekler vererek sürdürelim:

Kehf suresi 82. Âyetinde " اسْتَطَاعَ " "güç yetirmek" fiilindeki *te* harfi hazfedilmiştir. Bunun sebebini Kehf suresi 78. âyetinin ikinci bölümünde geçen *te* harfinin zikrinin nedenine bakarak açıklayabiliriz. Yüce Allah Kehf suresi 78. âyetinde şöyle buyurmaktadır: " ... سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا " Şimdi sana

⁵³ Katfe Meysûm ve Yûnus Temmâr, *el-Hazfu fi't-Terâkibu'l-Kur'âniyye*, Nşr. Câmiatu'l-Ceylâlî Bu Neâmeti, Cezayir, 2017, c. I, s. 30-31.

sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım." تَسْتَطِ " güç yetirmek kelimesinden *te* harfi zikredilmiştir. Sözün içeriği ve siyâk durumundan açıklama, izâh etme durumu gerektiği için *te* harfinin zikri bu makama uygun olarak getirilmiştir. İkinci âyet olan Kehf suresi 82. âyette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا " "İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur. " Hz. Hızır (a.s)'ın bulunulan ortamdan çıkıp gitmesi ve daha sonrada bir söz söylememesi bu ortama uygun olanın fiildeki *te* harfinin hazfedilmesi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

"تَصَدَّقُوا" fiilindeki *te* harfi Bakara suresi 280. âyetinde hazfedilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَإِنْ كَانَ دُوْ عُسْرَةً فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ " Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır." Bu âyette geçen "تَصَدَّقُوا" fiilinin aslı " تَتَصَدَّقُوا " dur. Bu fiil, borcundan dolayı zor durumda olan bir kişinin borcunun alacaklı tarafından talep edilmemesiyle oluşan hafifliği gösterir. Nadir görülen bu tür olaya uygun olarak kelime yapısında azlığa gidilerek hazf yapılmış ve yapıyla anlam ilişkisi arası bağın kuvvetli olduğu gösterilmiştir.⁵⁵

"تَتَذَكَّرُ " düşünmek fiilinde bulunan *te* harfinin Nahl suresi 17 ve Câsiye suresi 23. âyetlerinde hazfinin sebebine bakalım. Birinci âyetimizde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ " Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?" ve ikinci âyetimizde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ " Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola erdirtirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız? " Açık şekilde ve doğrudan anlaşılabilen, iki şey arasında farkın belirgin olduğu makâmlarda kelime kullanımında hazf yapıldığı gibi, Kur'ân üslûbunda kapalı makâmlarda ise zikir üslûbuna başvurulması gerekli olmaktadır. Nahl âyetindeki soru için düşünmeye gerek duymadan cevâbı belli olduğu için zikir üslûbuna başvurulmayıp "تَتَذَكَّرُ" düşünmek fiilinden *te* harfi hazfedilmiştir. Aynı şekilde Câsiye âyetinde de nefsinin uyup hevâ ve hevesinin peşine düşerek Allah'ın yolundan sapan kişiyi doğru yola, hidâyete erdirtirecek Allah'tan başka kimin olabileceği sorusunun cevâbı bilindiği ve buna karşı hiçbir kimsenin başka bir cevâbının olamayacağı için bu âyette de hazf yapılmıştır.⁵⁶

⁵⁴ Fâdil Sâlih es-Samarrâi, *Belâgatu'l-Kelîmeti fi't-Ta'biri'l-Kur'ani*, Nşr. Şirketu'l-Atike li Sinâati'l-Kitâb, Kâhire, 2006, c. I, s. 17.

⁵⁵ es-Samarrâi, *Belâgatu'l-Kelîmeti fi't-Ta'biri'l-Kur'ani*, c. I, s. 17.

⁵⁶ es-Samarrâi, *Belâgatu'l-Kelîmeti fi't-Ta'biri'l-Kur'ani*, c. I, s. 19-20.

"أَخَّرَ" ertelemek fiiline bitişen mütekellim ي harfinin zikir ve hazfîne Münâfikun suresi 10. âyetinde " وَأَنْفَعُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ " Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın." Ya harfi zikredilmiş iken, İsrâ suresi 62. âyetinde : " قَالَ أَرَأَيْتَكَ " Yine demişti ki: " Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım." Ya harfi hazfedilmiştir. İki âyetin siyâk'ına bakıldığında istek bildirmektedir. Ancak söylenilme makâmı birbirinden ayrıdır. İlk makâm eceli gelen kişinin kendi nefsi için iyiyi ve yararlı olanı Yüce Allah'tan talebi, zarardan koruması için Allah'a yakarışı vardır. Bunu yapan ve Allah'a yönelen kişi Allah'tan kendisinin ecelini uzatmasını, kendisine mühlet vermesini dilediği için kelimelerini de uzatmış ve buna uygun olarak "أَخَّرْتَنِي" beni ertelersen fiilindeki ya harfi de zikredilerek makâma uygun düşmüştür. İkinci âyette ise Allah'tan talep edenin İblis olması ve kendi nefsi için değil Ademoğlunu saptırmak, ifsât edip islâh olmalarına engel olmak için Yüce Allah'tan ek bir süre talep etmektedir. Birinci ayetteki talebin kişinin kendi nefsi için olmasından dolayı mütekellim ya harfinin zikredilmesi uygun düşmüştür. İkinci ayette ise İblis kendi nefesine talepte bulunmadığı için mütekellim ya harfi hazfedilmiştir. Ayrıca İblis'in talebi gerçek bir talep değil, öncesinde geçen kaseme şart olarak gelmiştir.⁵⁷

"عِبَادِي" Kullarım kelimesinde iyelik zamirinin hallerine baktığımızda zikir ve hazf yönünden kelime yapısında yapılan her bir değişikliğin bir amacının olduğu, bu amaca uygun olarak manada genişlik istendiğinde iyelik zamîrinin zikredildiği, daha dar bir kitleye veya duruma işâret edilmek istendiğinde ise bu iyelik zamîrinin hazfinin yapıldığı görülmektedir. Örneğin Zümer suresi 53. âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ " De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Âyette geçen "عِبَادِي" kelimesine (kullarım) iyelik zamîri eklenmiş, geniş bir toplumun içine dahil olması istenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır : " قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ " (Ey Muhammed! Bizim adımıza) de ki: "Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (ahirette) iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere

⁵⁷ es-Samarrâi, *Belâgatu'l-Kelime fi't-Ta'biri'l-Kur'ânî*, c. I, s. 25-26.

mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.”⁵⁸ "Bu âyette *ya* iyelik zamîri hazfedilmiştir. Kullarım ibâresinde çoğul ismi daha önceki Zümer suresi 53. âyette muttâsıl zamîr olarak zikredildiği ve çoğul bildirdiği halde Zümer sûresi 10. âyette kullarım manasında geldiği ve çoğul bildirdiği halde neden hazfedilmiştir diye bir soru sorabiliriz. Bu iki âyette çok açık farkların olduğu görülmektedir. Zümer 10. âyette kullar ibâresi takvalı olanlar kaydıyla daraltılmış, diğer çoğul olan mü'minlerin sayısından az olduğuna delâlet etsin diye yapısında da harf olarak daraltma yapılarak iyelik zamîri hazfedilmiş yapı ve anlam uyumuna gidilmiştir. Bu hazf ve zikir sebepleri ve hikmetleri çoğaltılabilir.⁵⁹

5.2. Cümlenin Hazfi

Çeşitleri ise şunlardır:

5.2.1. Şart Cümlesinin Hazfi

Arap dilinde şart cümlesi çokça kullanılmaktadır. Talep bildiren cümle veya kelimedenden sonra gelir. Örnek: Âl-i İmrân suresi 31. ayetinde: " قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ " De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.. " buyurulmaktadır. Âyetin takdiri şöyle olabilir. " فَإِنْ تَتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ " Bana uyarsanız Allah'ta sizi sever."⁶⁰ Âl-i İmrân 31. âyeti Yahudilerin şu sözü üzerine inmiştir: " نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ " (Bir de) yahudiler ve hıristiyanlar, " Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız." dediler."⁶¹ Âyet indiğinde Abdullah b. Ubey: " Muhammed bize Nasrânilerin İsâ (a.s)'yı rab seçtikleri gibi kendisini rab seçmemizi istiyor." sözü üzerine Allah-u Teâla bu âyeti indirdi.⁶²

5.2.2. Kasem Cümlesinin Hazfi

Kasemde cümlenin hazfi Arap kelâmında vârid olan bir durumdur. Misal: " بِاللَّهِ " Yani: " أَحْلِفُ بِاللَّهِ " Allah'a yemin ederim." Burada " أَحْلِفُ " Yemin ederim " fiili hazfedilmiştir. Bazen kasem cümlesinin cevâbı ve kasem hazfedilir. Örnek: " لَأَفْعَلَنَّ " "Mutlaka yapacağım." Takdiri: " وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ " Allah'a yemin ederim ki, yapacağım." Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَالْفَجْرِ وَبِالنَّجْمِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالسَّمَاءِ وَالْطَّارِقِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالسَّمَاءِ وَالْطَّارِقِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى " Tan yerinin ağarmasına andolsun, On geceye

⁵⁸ Zümer, 39/10.

⁵⁹ Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihî, *et-Tatbiku'n-Nahvî*, Nşr. Mektebetu'l-Meârif li'n-Neşr Va't-Tevzî, Byy., 1999, c. I, s. 295.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, thk. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Ali Hamdallâh, Nşr. Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, c. I, s. 847; Yûnus Hamş Halef Muhammed, *el-Hazfu fi'l-Luğati'l-Arabîyye*, Nşr. Mecelletu Ebhâsu'l-Kulliyeti'l-Terbiyeti'l-Esâsiyye, Byy., Trs., Sayı, 2, s. 8.

⁶¹ Mâide, 5/18.

⁶² Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Nşr. Dâru'l-Menâr, Kâhire, 2001, c. I, s. 72.

andolsun, çifte ve teke andolsun. Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır). Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.⁶³ Âyetlerin takdiri: " لَتَعَذِّبَنَّ الْكَافِرِينَ " "Kafirleri şüphesiz azaba uğratacağız."⁶⁴

5.2.3. Fiil Cümlesinin Hazfi

Bu kısım iki şekilde gelebilir. Birincisi: Fiil cümlesi hazfedilir ancak fâil içinde bulunur. Buna cümlenin hazfi denir. Örnek: " زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ " "Dövdüğüm kişi Zeyd'tir." Cümlenin aslı: " ضَرَبْتُ زَيْدًا " "Zeyd'i dövdüm." Ne zaman muzmer kılınıp sonra açıklama getirilerek " ضَرَبْتُهُ " "Onu dövdüm" dediğinde beyân etmiş olursun. Örnek: " أَصَابَ الْقِرْطَاسُ " "Vallahi bu kağıt tabakasıdır." Cümlenin aslı: " أَصَابَ الْقِرْطَاسُ " "Ona kağıt tabakası vurdu." Burada " أَصَابَ " "vurmak" sözü söylenmiş gibi bir hüküm çıkarılmıştır.⁶⁵

5.2.4. Kavl Cümlesinin Hazfi

Araplar " قَوْلٌ " fiilini hazfedip onsuz cümle kurmayı adet edinmişlerdir. Örnek: " فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ " "Yüzleri kararanlara, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi?"⁶⁶ Yani: " فَيَقَالُ هُمْ أَكْفَرْتُمْ " "Onlara inkâr mı ettiniz? denir." Çünkü burada haber cümlesinde *fa* harfinin bitişmesi gerekirdi. Ne zaman ki, kavl sözü muzmer kılındı *fa* harfi de muzmer kılınmış oldu.⁶⁷

5.2.5. Nâkıs Fiil Cümlesinin Hazfi

Bu türde Arap kelâmında karşılaşılan bir durumdur. Şiir, nesir ayırımı yoktur. Örnek: " أَرَيْدُكَ مَرَّتَ بِهِ " "Zeyd'e mi uğradın?" Yine: " المرءُ مَقْتُولٌ بِمَا قُتِلَ بِهِ " "Kişi öldürüldüğü şey uğruna anılır." " إِنَّ سَيْفًا فَسَيْفٌ " "O kılıç bu kılıçtır." Bütün cümleleri birleştirerek tekrar kurarsak şöyle bir cümle olur: " إِنْ كَانَ الَّذِي قُتِلَ بِهِ سَيْفًا " "Kılıç ile öldürülen işte bu kılıç ile öldürülmüştür."⁶⁸

⁶³ Fecr, 89/1-5.

⁶⁴ ez-Zemahşerî Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzil*, Nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1986, c. IV, s. 747.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. VI, s. 172; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 285.

⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/106.

⁶⁷ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlebî, *Fıkhü'l-Luġa ve Sirru'l-Arabiyye*, thk. Abdurrâzık el-Mehdî, Nşr. İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Byy., 2002, c. I, s. 238.

⁶⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 381.

Sonuç

Hazf dilin gizemli taraflarından birisidir ve nahiv yönünden çok beyân üslûbuyla alâkalı bir olgudur. Hazf toplum bireylerini ortak bir noktada buluşturan, sözü hedefe ulaştıran en önemli dil sanatlarından biridir. Kısa ve özlü konuşmak, anlaşılmayı kolaylaştırmakla birlikte çabuk aktarılmasına da vesile olmaktadır. Hazfin yapıldığı konular arasında bulunan yeminler, emirler, soru cümleleri v.b. ile muhâtabına canlı ve etkili bir tarzda iletişimi sağlamaktadır.

Hazf kelâmdan düşürülen bir söz olduğuna göre mütekellimin zikretmediği her sözü hazf olarak kabul edemeyiz. Hazf ile zikretmemek aynı değildir. Kelâmdan düşürülen her kelimenin lafızdan çok mana yönü ağır basmaktadır. Yani mahzûf olan şey mana olduğuna göre mahzûfun ne olduğunu muhâtab kendi bilgisiyle takdir edebilir.

Lafızların manaya delâletlerinin tam olduğu ve birbirlerini tamamladıkları zamanlarda yersiz hazflerin manada bozulmalara, daralmalara, yapı ile mana arası çatlaklıkların oluşmasına sebep olduğu görülmektedir. Ancak makalemizin konusu olan hazf kavramından yukarıda saydığımız olumsuzlukların yaşanmadığı, kelime veya cümle yapısında yapılan her bir eksiltmeyi kasetmekteyiz.

Hazf, telaffuzda kolaylığı, manada i'câzı sağlayıp gereksiz uzamaların önüne geçer. Şiir gerekliliğinden, çokça kullanım ve gereksiz uzatmaların önüne geçilmesi, mahzûfa delâlet eden bir şeyin mevcûd olması ve aslını göstermesi, mahzûf olan âmilin zayıf olması, mahzûfun cümlenin bir parçası olmaması durumlarında başvurulabilen bir edebî üslûp çeşididir. Hazf, meâni ilminin bir yönüyle muhassinatu'l-lafziyye kısmında, diğer bir yönüyle de muhasinatu'l-ma'neviyye kısmında da incelenen Kur'an'da da çokça başvurulmuş bir edebî üslûp çeşidi olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Avnî, Hâmid, *el-Minhâcu'l Vâzih li'l-Belâgati*, el-Mektebetu'l-Ezheriyyeti li't-Turâs, Mısır, Trs.
- Beramu, Ebû Şuayb, *Zâhiretu'l-Hazf fi'n Nahvi'l-Arabi Muhaveletu'n-li'l- Fehm*, Alemu'l-Kutup, Kuveyt, 2006.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Beyrût, 2003.
- Beyzâvî, Nâsuruddîn Ebû Said, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşilî, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1997.
- Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İcâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b Ali, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsîr*, Thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, Dâru'l- Fikr, Beyrût, 1999.
- Ebu'l Hafis, Sirâceddîn Amr b. Ali, *el-Lubâb fi Ulumi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed, Muavvid, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1998.
- Hamûde, Tâhir Süleymân, *Zâhiretu'l-Hazf fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti*, Dâru'l-Câmiyyeti, 1988, Trs.
- Handâvî, İbrâhîm Sâlih, *ez-Zâurâtu's-Şi'riyyetu va Mefhûmihâ Leda'n-Nahviyyine Dirâsetun alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Câmiatu'l-İslâmiyyeti, Medine, 2001.
- Hatipoğlu, Vecibe, *Türkçenin Söz Dizimi*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, ed-Dâru't-Tunusiyyeti, Tûnus, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l Feth Osmân, *el-Hasâis*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammeti Li'l-Kitâb, 4. Baskı, Mısır, Trs.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârib*, Thk. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Ali Hamdallâh, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985.
- Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârib*, thk. Abdullatîf Mahmûd el-Hatîb, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Kuveyt, 2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Murim Ebu'l-Fazl Cemâleddîn, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's Sadr, Lübnân, 1993.
- İbnu'l-Esîr, Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyyeti Li't-Tibâati ve'n-Neşr, Beyrût, 1999.
- İmâm Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetu't-Tevfikiyeye, Mısır, Trs.
- Kurtubî, İbn-i Medâ, *er-Reddu Ale'n-Nuhât*, thk. Şevkî Dâyf, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1948.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyîd İbn-i Maksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Beyrût, Trs.
- Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyyeti, Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vas'it*, Dâru'd-Da'va, Mısır, Trs.
- Meydânî, Abdurrahmân b. Hasan, *el-Belagatu'l-Arabiyyetu*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1996.
- Râcihî, Abduh, et-Tatbiku'n-Nahvî, Mektebetu'l-Meârif Li'n-Neşr Va't-Tevzî, Byy. 1999.
- Samarrâî, Fâdil Sâlih, *Belâgatu'l-Kelîmeti fi't-Ta'bir'i'l-Kur'anî*, Şeriketu'l-Atike li Sinâati'l-Kitâb, Kâhire, 2006.
- Seâlebî, Abdulmelîk b. Muhammed, *Fikhu'l-Luğa ve Sirru'l-Arabiyye*, Thk. Abdurrâzık el-Mehdî, İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Byy. 2002.
- Sîbeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitab*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.
- Suheylî, Ebu'l-Kâsim, *Netâicu'l Fikr Fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî Ulumi'l-Luğati ve Envâihâ*, Thk. Fuâd Ali Mansûr, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, Byy. 2000.
- Teftazânî, Mes'ûd b. Ömer, *Muhtasâru'l-Meânî*, Üçler Matbaası, İstanbul, 1977.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Dâru'l-Menâr, Kâhire, 2001.
- Yûnus, Hamş Halef Muhammed, *el-Hazfu fî'l-Luğati'l-Arabiyye*, Mecelletu Ebhâsu'l-Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye, Byy. Trs.
- Yûsî, el-Hasan b. Mes'ûd b. Muhammed Ebû'l Ali, *Zehru'l-Ekem fî'l-Emsâli ve'l-Hikem*, Thk. Muhammed Hacî ve Muhammed Ahder, eş-Şeriketu'l-Cedîdetu, Mağrib, 1981.
- Zâhiretu'l-Hazf fi Dersi'l-Luğavî*, ed-Dâru'l-Câmiyyeti, İskenderiyye, Byy. Trs.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed Ebu'l Feyz, *Tacu'l-Arûs Mi'n-Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Byy. Trs.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1986.
- Esâsu'l-Belaga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Byy. 1998.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân Fî Ulumi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl ve İbrâhîm Mektebetu Dâru't-Turâs, Mısır, Tr.